

BÓNIS FERENC

Egressy Béni és a Szózat útja

A reformkor legfontosabb és legmaradandóbb hatású zenei eseményeinek többnyire a pesti Nemzeti Színház volt a színhelye. Százötvenöt esztendeje, 1843. május 10-én ott mutatták be Egressy Béni pályadíjas zeneművét is, a *Szózatot*, mely Vörösmarty szavait a zene szárnyára emelve máig ható népszerűséghez segítette a költeményt. E nemzeti imádsággá vált mű egy huszonkilenc esztendő fiatalember alkotása, aki – tudatában volt-e vagy sem – egyike volt a nemzeti öntudat reformkori ébresztőinek. Életútja rövid volt: harminchét évig tartott mindössze. Ám annál hosszabbnak bizonyult műveinek útja: máig tart, s alkalmasint még jóval tovább. Fő művét, a *Szózat* muzsikáját azok is ismerik, akik a zeneszerző nevét soha nem hallották.

Egressy Béni lázas sietséggel élt és alkotott. Eredeti tehetség volt, nyugtalan és sokoldalú. Arra már nem jutott ideje, hogy képességét, alapos iskolázással, mesterivé csiszolja. A szó hagyományos értelmében nem válhatott *mesterré*, hiszen annak a teljes eszköztár a keze ügyében van. Ehelyett *ezeresterré* lett: színésszé és énekessé, színpadi szerzővé és operafordítóvá, zsoltárátdolgozóvá és cigányprímássá, szövegkönyvíróvá és zeneszerzővé. Áradt belőle a sok eredeti gondolat, a fékezhetetlen életenergia, a kiapadhatatlan munkakedv és a dallaminvenció. Csaknem másfél százada, hogy meghalt (a szabadságharc bukását két évvel élte csak túl), de életművét, a maga teljességében, ma sem ismerjük még.

Eredetileg egresi Galambos Benjaminszónak hívták: 1814. április 21-én született a Borsod megyei Sajókazincon. Apja református lelképásztor volt; az ő kedvéért vette fel Béni, amint a színi pályára lépett, az Egressy nevet. Így tett Gábor bátyja is, a híres színész, Petőfi barátja.

Iskolái végeztével tanítóskodni kezdett, majd követte Gábort a teátrum világába. Kolozsvárott, a magyar opera első fellegvárában kezdte a színi pályát, aztán – a harmincas évek vége felé – Pest-Budára került. Operaénekes akart lenni. Hogy képeztesse hangját, Milánóba ment – más eszköz híján gyalogszerrel. De jeles énekessé az itáliai tanulmányok sem tették. Tervének kudarcáról így számol be ismeretlen életrajzírója, egyes feltevések szerint bátyja, Egressy Gábor:

Reményei szerint ő dalszínész óhajta lenni, de olykor a legbiztosabbnak látszó remények is csalatkoznak. Én, ki Benjámin az ifjúság legszebb korában, rózsáló jövőendő biztatásai közt látám a színpadra lépni: nagyon is tudom, mily kevés dicsőség volt lelkének a fordítás ügyessége, a nyelvek fáradsalmas megtanulása egy első énekes óhajtott rangjához képest. Ő elveszté ezüst csengésű hangját; e vesztés fájdalma együtt élt vele.

Nem lett hát operaénekes. De a színpadhoz élete végéig hű maradt. Mintegy hatvan színművet és operaszöveget fordított németből, franciából és olaszból. És egyre több *magyar dalt* írt. Ezekben úttörőnek, korszakalkotónak bizonyult, hiszen előtte alig volt hagyománya a magyar műdalnak. Ilyen műveiben mintegy átmenetet teremtett a hangszeres verbunkos és csárdásmuzsika meg a magyar operai dallamosság között. Bujdosódala, például, lassú-friss szerkezetével még az instrumentális tánczenére, témájával már Erkel világára, bevezetőjével a *Szózatra* emlékeztet.

A népszerű magyar hangszeres muzsika, a verbunkos és a csárdás dallamvilágát a dalszerző Egressy a kor legnagyobb hazai költőinek szavaival ötvözte. Nemcsak lelkes, de hatásos és népszerű terjesztője lehetett Vörösmarty és Petőfi költészetének.

Közkedveltségéről így ad számot imént már idézett életrajzírója: *A hazai költészet felé fordulván, nébány népies dalnak hangra tételével próbálgatá zeneíró tehetségét. E kezdő korból való: „Mi füstölög ott a síkon távolba?“, melyben fordulatossá újdonosság, s merész átmenetek, mint később is, jellemző vonásul*

ismertettek föl azonnal a műértők által. E dal elég volt Benjamin hírét feltartani... A legjellemzőbb dalok: „Télen-nyáron”, mely az egész országban épen úgy el van terjedve, mint a „Mi füstölög” és „Ereszkedik le a felhő”, legműveltebb társas körökben is szívesen énekelteknek...

Nagyon találó ez a jellemzés, hiszen az utóbb említett Petőfi-dallal a magyar házimuzsikálás lehetőségeit próbálgatta Egressy, nemzeti és nemzetközi sajátosságok egyesítésén munkálkodva. Aminek jelentőségét akkor értjük meg igazán, ha a másfél százados cigányzenekari előadás túlzásait feledve, az eredeti megfogalmazás egyszerűségével és nemességével szembesülünk.

Erkel Ferenc, aki Egressynek számos dalát átírta zenekarra, még idős korában is nagy véleményvel volt a zeneileg csak kevéssé iskolázott Egressy gazdag dallamkitaláló tehetségéről. Egy ízben, amikor gyöngyöző, cifrázó, ékes zongoramuzsikát hallott, így szólt a társaságában lévő fiatal íróhoz, Gárdonyi Gézához: *Egressy is így zongorázott. Trilla és trilla. Az ember bámulja, honnan szedte azt a sok melódiát.*

1846-ban Pestre látogatott világhírű és világjáró művésznünk, Liszt Ferenc, akit Vörösmarty csodálatos ódával állított a magyar kultúra panteonjába. Amikor Liszt hajója kikötött, felváltva köszöntötte őt Rózsavölgyi Márk és Egressy Béni zenekara. Egressy üdvözlő muzsikát komponált Liszt tiszteletére, *Fogadj Isten* címmel. Liszt, a bőkezű nagyúr nem maradt adósa se Rózsavölgyinek, se Egressynek, se Vörösmartynak. Rózsavölgyi több dallamát feldolgozta magyar hangú zongoraműveiben. Vörösmarty versére válaszul megírta *Hungaria* című szimfonikus költeményét. Az üdvözlő muzsika nyomán pedig megkomponálta *X. magyar rapszódia*ját, melyet Egressy Béninek dedikált. Mondhatni: aranyvázába tette a neki nyújtott mezei virágot.

Erkel Ferenchez, a magyar nemzeti opera megteremtőjéhez a művészi barátság szoros szálai fűzték a Nemzeti Színház ezermesterét. Erkel három nagy színpadi műve Egressy szövegére íródott. Méghozzá a legjelentősebb, legsikeresebb három Erkel-opera: a *Bátori Mária*, a *Hunyadi László* és a *Bánk bán*. Hogy Erkel későbbi operáinak fogadtatása meg sem közelítette az imént említettekét, annak egyik oka, kétségkívül, Egressy korai halála. Hozzá hasonló librettistája soha többé nem akadt Erkelnek. Egressy ismerte a színpadi hatás titkát, a jelenet- és felvonásépítés művészetét, és változatos zenei formák megteremtésére adott alkalmat a zeneszerzőnek. Azt is tudta, hogy az operában a szöveg *csak váz*: a lényeg a muzsika. Mégis, a librettónak kell a zenei szerkezet teljes súlyát tartania.

Egressy és Erkel együttműködött másfajta művek színpadra vitelében is. A legszebb Egressy-dalok ugyanis *népszínművek* dalbetéteiként születtek; ezeknek egy részét Erkel írta át zenekarra. E dalostáncos népszínművek igen nagy szerepet játszottak a reformkori, színmagyardnak aligha nevezhető Pest magyarításában is.

A *Szökött katona* című népszínműben, 1843-ban került színpadra Egressy népies hangú Petőfi-dala: *Ne menj lányom a tarlóra*. Erre a dalra azért is érdemes felfigyelnünk, mert első melódiásora, lényegében változatlanul, bekerült Egressy szintúgy 1843-ban komponált *Szózat*-zenéjébe. A dal záró sora – „Ki süt nékem lágy kenyeret?” – azonos a nemzeti imádság befejező sorával: „*Itt élned, balnod kell.*” Ez az egyezés aligha a véletlen műve, hiszen a régi népnyelvben *kenyér* és *élet*: egymás szinonimái.

A *Szózat* keletkezéstörténete különös és egyszerű; a ma embere aligha képzei ilyenek egy nemzeti imádság születését. Bartay András zeneszerző, a Nemzeti Színház igazgatója 1843-ban pályázatot hirdetett a Vörösmarty-versre komponálandó legszebb *népmelódia* írására. A bírálóbizottságban helyet foglalt maga Vörösmarty is, mellette az akkori Pest-Buda legkiválóbb két muzsikusa: Erkel Ferenc és Mosonyi Mihály. Egybehangzó ítéletük szerint a pályadíjat, 20 aranyat, Egressy Béni műve nyerte el. Egyikük sem sejtette még, hogy a leghitelesebb „bírálbizottság”, a nép

és az idő egy további díjat tartogat még Egressynek: a halhatatlanságot. Mert a *Szózat* muzsikája, akárcsak Erkel *Himnusz*a, az évek-évtizedek során milliók kincsévé lett. Így válhatott gyakorta idézett zenei *szimbólummá*. Ha egy-egy motívuma felvillant valamilyen nagyobb szabású műben: a közönség rögtön tudta, hogy miről szól a zene. Mint például Erkelnél, a *Bánk bán* II. felvonásbeli áriájának (1860) egyik legfontosabb helyén. A zenei egyezés mellett itt a feltűnő szövegegyezés is – *Hazádnak* rendületlenül, illetve *Hazám, hazám*, te mindenem – félreérthetlenné teszi a *Szózat* hatását:

Robert Volkmann, a Pesten letelepedett neves német zeneszerző, Zeneakadémiánk első zeneszerzéstanára szintén beépítette egyik művébe a *Szózat*ot. *Széchenyi sírjánál* című, 1860-ban komponált zongoradarabja Schumann hatásáról tanúskodó romantikus fantáziával kezdődik. Ezt stilizált gyászinduló követi, mely úgy hat, mintha a zene, kezdetben tétován, majd egyre határozottabban, a közös gyász szavait keresné. Ez a közös érzés tör fel végül a *Szózat* muzsikájával.

Mosonyi Mihály több művében is él *Szózat*-idézzel. 1860-ban komponált zenekari költeményének, az *Ünnepi zenének* deklarált célja, hogy a *Szózat*ot szimfonikus keretbe foglalja. Erről, a mű négykezes zongoraváltozatához írt előszóban, így vall a zeneszerző: *Ezen ünnepi zenét oly szándékkal írtam, hogy mint keret az oly népszerűvé vált Szózatot magába foglalja. E mellé két jellemet vettem még fel: a „bús magyart” és „víg magyart”. – Az elsőt úgy alkottam össze képzetemben, hogy mint búsongó, férfi erejének öntudatával bírjon, a másodikat pedig, hogy a jókedv határain túl ne lépjen. E két jellem fonódik össze a Szózattal. – A Szózatot először gyöngéd színekkel jellemeztem, de másod ízben teljes erővel ismétlődik, mintha fenyegetve kiáltaná: „Ne bántsát a magyart”.*

Korábban, *A magyar honvéd győzelme és keserve* című zenekari fantáziájának írásakor hasonló értelemben idézte Mosonyi a *Szózat*ot: a művet kezdő honvédinduló, a csatakép és a sirató után Egressy témáját felcsendítve juttatta művét a befejezés hangulati tetőpontjára.

Kisebb-nagyobb *Szózat*-fordulatok Mosonyi más műveiben is felbukkannak. *Álmos* című operájában (1862) a honfoglaló magyarok, vezérüknek önfeláldozó-megváltó halála után, indulódallammal ajkukon lépik át az új haza határát. Ennek az indulónak utolsó sora – *„Áldott a föld a hova lépünk, élni, halni érte fog népünk”* – zeneileg azonos a *Szózat*-dallam utolsó sorával; szövege is nyíltan utal Vörösmarty költeményére:

Szózat-fordulat tűnik elénk Mosonyi 1859-ben komponált, *A tisztulás ünnepe az Ungnál* című Kazinczy-kantátájában is. Az Egressy-dallam első motívuma valóságos szekvencialáncként jelenik meg a Jósok karában:

1870 táján Liszt Ferenc zongoraművet és zenekari darabot írt e címen: *Szózat és Magyar Himnusz*. Ez a mű nem egyszerű átirata a két nemzeti dallamnak, hanem a kettőnek különös kombinációja, egyéni zenei kommentárral ellátva. Hasonló elvek szerint komponálta Dohnányi Ernő 1923-ban, Buda és Pest egyesítésének ötvenedik évfordulójára, a maga *Ünnepi nyitányát* (ebben három dallamnak részben egyidejű kombinációja hallható: Erkel *Himnuszáé*, Egressy *Szózatáé* és saját *Nemzeti Hitvallásáé*). A *Szózat* és *Himnusz* töredékei feltűnnek Liszt műveiben olyankor is, amikor a cím egyáltalán nem vagy csak közvetve hivatkozik rájuk. A *Magyar történelmi arcképek* harmadik darabjában, a Vörösmarty-portréban Liszt félreérthetetlenül idézi a *Szózat*-dallam két motívumát („A nagyvilágon e kívül”; „Itt élned, halnod kell”):

Kodály művei két ízben is hivatkoznak a *Szózatra*: egyszer stilizáltan, másodjára nyíltan. A döbbenetes erejű első hivatkozásra a *Fölszállott a páva* című zenekari változatokban ismerünk rá. Ez a mű 1939-ben, a második világháború előestéjén született. Múlt, jelen és jövő képeit felidéző „magyar sors-szimfónia” ez, hangulati mélypontján – XIII. változatként – gyászindulóval. Az induló egy makacsul ismétlődő basszus képletre épül, akárcsak a barokk kornak oly sok lamentója, a magyar zenében pedig Mosonyi műve, a *Gyászhangok Széchenyi István halálára*, Liszt Ferenc történelmi *Teleki László*-portréja, Bartók *Kossuth-szimfóniájának* gyászindulója. Kodály darabjában ez a huszonhét alkalommal megjelenő *basso ostinato*-képlet a Páva-téma leszármazottja. A közeledő és távolodó gyászmenet képét felidéző basszus téma fölött, fűvös hangszerek tolmácsolásában, megszólalnak Egressy *Szózat*-dallamának hangsúlyos-rövid értékkel kezdődő „magyar jambusai”. A zene képes rá, hogy Vörösmartynak két gondolatára is utaljon, egyidejűleg. „A sírt, hol nemzet süllyed el”: ezt a gyászvíziót a vers kezdő gondolata ellenpontozza: „Hazádnak rendületlenül”.

Kodály másik, immár nyílt és demonstratív *Szózat*-idézetét 1954-ben komponált, 1955-ben bemutatott hatalmas a capella kórusa, a *Zrínyi szózata* csendíti fel. Zrínyi szavai közé Vörösmarty versének kulcsmondatát szőtte a zeneszerző – „A nagy világon e kívül nincsen számodra hely” – Egressy dallamával. A megzenésített szövegfolytatás pedig mintha csak Vörösmarty vélhető forrására mutatna rá: „Hic vobis vincendum vel moriendum est. Itt győznöd vagy halnod kell!”

Aligha kell tovább bizonyítanunk, hogy Egressy *Szózata él*: máig él. Eredeti mivoltában is, történelmi szimbólumként is.

A zeneszerző maga nem sokkal élte túl a leverett szabadságharcot, melynek, a szó kettős értelmében, katonája volt. Klapka seregében küzdött, a kápolnai csatában megsebesült. Komárom várának eleste után komponálta *Komáromi utóhangok* című indulóját, mely Thaly Kálmán utólag hozzáírt szövegével – „Fel, fel vitézek a csatára” – örökzölddé vált.

A szabadságharc leverése után Ónodon talált menedéket, alighanem ott fejezte be az Erkelnek szánt *Bánk bán*-opera szövegkönyvét, Katona drámája nyomán. Az opera bemutatóját nem érte már meg. 1851-ben meghalt, aligha sejtve, hogy legszebb dallamaira igazi maradandóság vár.